muretsemist jne. Kavildas pandi toime vallamaja juures isegi demonstratsioon. Tuli ette veel omavolilisi metsaraiumisi (Kavildas) ja kalapüüdmisi (Ulilas). Karistussalgad olid siin tegevad kellegi Balti junkru v. zur Mühleni juhatusel ja jagasid valdades „hässitajatele" vitsanuhtlust. 1917. a. sündmused läksid harilikke radu; rahulik oli ka järgnev Saksa okupatsiooni aeg. Vabadussõja alul aga astusid kohalikud elanikud suuremal arvul ühes hobustega vabatahtlikult rahvaväkke ja moodustasid rahvasuus nõndanimetatud „Puhja polgu". Muidu jäi kihelkond otsekohesest sõjategevusest kõrvale, mõisad kui ka talud rüüstamata, välja arvatud Konguta mõisa, kust taganevad punaväe-salgad osa hobuseid ära viisid. Enamlaste väe-osad seisid kihelkonnas ainult mõne päeva ega suutnud oma võimu tegelikult maksma panna, küll aga viis osalise mobilisatsiooni läbi Puurmani mõisas seisev meie väe-osa, keda juhatas vabaduskangelane Kuperjanov.

Koolid said alguse, nagu teisteski Tartumaa kihelkondades, 1765. a. patendi (käskkirja) põhjal. Nende alguse kohta puuduvad lähemad ja täpsad teated, sest kiriku arhiiv on kaks korda tulekahju läbi kannatanud; sel põhjusel puuduvad vanemad teated, nimelt 18. aastasaja kohta. 1837. aastal asutatakse kirikuõpetaja Hollmanni eestvõttel kihelkonnakool, esialgu katseks kolmeks aastaks. Mainitud kool pidi vallakoolidele õpetajaid ette valmistama. 1844. a. asutatakse Puhja ühine kihelkonnakool Puhja ja Rannu kihelkonna jaoks, mis 1850. a. ümber Puhja jaoks välja kujunes. 1850. a. ümber töötavad kihelkonnas veel järgmised vallakoolid — Kavildas 4: Puhja, Vihavu, Tännasilma ja Järveküla; Suure-Kongutas 2: Soova ja Kobilu; Väike-Kongutas 1: Majala; Suure-Ulilas 4: Nasja, Teilma, Kaimi ja Härjanurme; Väike-Ulilas 1: Võsivere. Nii oli sellal kihelkonnas 12 vallakooli ja kiriku juures kihelkonnakool. Läinud aastasaja lõpupoolel hakatakse koole sulgema ning ühendama, mille aluseks öeldakse olevat majanduslised põhjused. Nii ühendatakse 1869. a. Ulilas Nasja kool Teilma kooliga, mis järgmisel aastal Rahu kooli nime all töötama hakkab; 1872. a. ühendatakse Ulilas Kaimi kool Härjanurme kooliga, mis omandab 1875. aastast peale, uue maja valmissaamisest saadik, Rõõmu kooli nime. Kavildas ühendatakse 1875. a. uues koolimajas Puhja ja Vihavu kool Tarvoja kooliks. 1878. a. ühendatakse Tännasilma kool Järveküla kooliga. Suure-Kongutas ühendatakse 1889. a. Kobilu kool Soova kooliga. 1896 ühendatakse Suure- ja Väike-Ulila kogukonna ühendamisel Rõõmu kool Võsivere kooliga. 1918. a. jääb seisma Kavilda õigeusu kihelkonnakool ja tema abikool Kõssel; endises Kõsse koolimajas asutatakse uus 2-kl. algkool. 1919. a. moodustatakse Puhja kihelkonnakool ümber 4-kl. algkooliks. 1919. a. asutatakse uus 2-kl. (3. ja 4. kl.) algkool ka Väike-Ulila mõisa. 1921. a. ühendatakse Majala kool Soova kooliga ja viiakse üle Suure-Konguta mõisa härrastemajja.

Muinasjäänused. Kiviajast on teada: 1) luuahing (harpuun), mis on leitud kustki Ulila rabast 1893. a.; 2) venekujulise kirve kat-